

Professor õppekeele vahetuse situatsioonis: Jevgeni Šmurlo Tartu ülikoolis 1891–1903¹

LJUDMILA DUBJEVA

19. sajandi lõpu ülikoolireformi ja õppekeele muutumise tingimustes uuendati Tartu ülikoolis järk-järgult ka õppejõudude kaadrit. Ametlikult hakkasid vene keel õppekeelena ja mitmed struktuurimuutused kehtima 1893. aastal. Ajaloo-keeleteaduskonnas leidis ajaloo õppetoolide õppekoosseisu väljavahetamine ja üleminek vene õppekeelele aset sujuvalt ligi kümne aasta jooksul alates 1891. aastast, mil Vene ajaloo professorit Aleksander Brücknerit² asendas professor Jevgeni Šmurlo³ (1853–1934, Tartus 1891–1903), seejärel vahetas üldajaloo (keskaeg) professori Richard Hausmanni 1896. aastal välja professor Anton Jassinski⁴ (1864–1933, Tartus 1896–1911) ja

¹ Artikkel on valminud projekti SF0180040s08 raames tehtud teadustöö põhjal.

² Tiit Rosenberg, „Tartu Ülikooli Vene ajaloo professor Aleksander Brückner (1834–1896)”, *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat*. 2002. (Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2004), 42–58.

³ Л. В. Дубьева, „Евгений Францевич Шмурло – профессор Тартуского (Дерптского/Юрьевского) университета в 1891–1903 гг.”, *Российские университеты в XVIII–XX веках: Сб. науч. статей*, 7 (Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 2004), 105–134.

⁴ Ludmila Dubjeva, „Anton Nikitič Jasinskij als Professor für Allgemeine Geschichte an der Universität Jur'ev (Dorpat/Tartu) 1896–1911”, *Estland und Russland. Aspekte der Beziehungen beider Länder*. Olaf Mertelsmann (Hg.). Hamburger Beiträge zur Geschichte des östlichen Europa, Bd. 11 (Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2005), 109–126.

viimasena üldajaloo (uusaeg) professori Otto Waltzi alles 1901. aastal professor Pavel Ardašev⁵ (1865–1924, Tartus 1901–1903). Kogu üleminek toimus vastavalt sellele, kuidas professorid, teeninud välja pensioni, erru siirdusid, st päevapealt ei vallandatud kedagi.

Sellesse 1890. aastate suurte muutuste perioodi jääb professor Jevgeni Šmurlo tegevus Tartus ja tema näitel saame kirjeldada probleeme, mille tõi endaga kaasa keelevahetus ülikoolis, ning vaadelda, kuidas see mõjutas õppejõu tegevust ja töötingimusi.

Jevgeni Frantsevitš Šmurlo õpetaja oli akadeemik Konstantin Nikolajevitš Bestužev-Rjumin (1829–1897), kelle koolkonnale olid omased riiklik-patriootiline orientatsioon, rõhutatud objektivism ja allikaõpetuslik kallak. Šmurlo lõpetas 1878. aastal Peterburi ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna kandidaadikraadiga ja kaitses seal 1888. aastal magistrikraadi vene ajaloo historiograafiast.⁶ Enne Tartusse tulekut oli ta Peterburi ülikooli eradotsent, keskendudes oma loengutes peamiselt Peeter I ajastule, ja õpetas naiskursustel Peterburis. Tartu ülikoolis oli Šmurlo aastail 1891–1895 erakorraline professor ja 1895–1903 korrallise professori kohusetäitja, 1892. aastast Padua ülikooli audoktor (*doctor honoris causa*). Aastail 1895–1900 oli ta Tartu ülikooli raamatukogu direktor, 1903. aastal aga valiti Peterburi teaduste akadeemia õpetatud kirjasaatjaks Roomas, kus ta jätkas Vene-Itaalia suhete uuringuid.

Professor Jevgeni Šmurlo tulek Tartusse

Šmurlo eelkäija Tartus, Vene ajaloo professor Aleksander Brückner (töötas Tartu ülikoolis aastail 1872–1891) luges Vene ajaloo loenguid vene keeles, kuid selgitusi andis saksa keeles – enamik auditooriumist olid ju sakslased. Saksa keeles pidas ta ka seminare.⁷

Alates 3. juunist 1891 oli professor Brückner, kellel riigiteenistuse staaž hakkas täis saama, nominaalselt määratud Kaasani ülikooli

⁵ Людмила Дубьева, „П. Н. Ардашев – профессор всеобщей истории Юрьевского университета в 1901–1903”, *Труды Русского исследовательского центра в Эстонии*. Вып. 5. (Тарту, Таллинн: Русский исследовательский центр в Эстонии, 2010), 69–80.

⁶ В. С. Брачев, А. Ю. Дворниченко, *Кафедра русской истории Санкт-Петербургского университета (1834–2004)*, (СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004), 60–62.

⁷ В. В. Саханев, „Евгений Францевич Шмурло. Биографический очерк”, *Записки Русского исторического общества в Праге. Кн. 3. Прага Чешская* (Нарва, 1937), 43.

professoriks: Kaasani ülikoolis oli professori palk kõrgem⁸ ja see võimaldas maksta talle kõrgemat pensioni. Tegelikult Kaasanisse minemata viibis professor Brückner kuni pensionini puhkusel – ta oli sel ajal Saksamaal ja sealt tagasi enam ei tulnud.⁹

Seega oli professor Šmurlo jaoks situatsioon 1891. aasta sügisel, kui ta pidi tulema veel sisuliselt saksakeelsesse ülikooli, komplitseeritud. Kuid, nagu on kirjutatud Prahast 1937. aastal ilmunud biograafias, „tema taktitunne ja heatahtlikkus aitasid tal raskest olukorrast välja tulla”.¹⁰

Nimelt oli Šmurlo Tartus juba varem käinud ja tundis professor Brücknerit isiklikult. Nende kohtumist on kirjeldanud mainitud Šmurlo biograafias tema noorem kolleeg pagulasajaloolane Vsevolod Sahanev ning tugineda võib ka Šmurlo enda mälestustele ja arusaamisele kujunenud situatsioonist. Šmurlol oli temast kõigest neli aastat vanem onu – ema vend Pavel K. Pokrovski,¹¹ kellega nad olid koos kasvanud ja kellega nad eluks ajaks jäid lähedasteks sõpradeks. Samal ajal, kui Šmurlo õppis Peterburi ülikoolis, oli Pokrovski 1875–1877 Tartu (Derpti) ülikooli üliõpilane ning Šmurlo külastas teda Tartus.¹²

Külaskäigu ajal käis Šmurlo ka professor Brückneri loengul.¹³ Saanud teada, et tema auditooriumis viibib üliõpilane Peterburist, soovis professor temaga tutvuda ja kutsus Šmurlo enda juurde lõunale. Kuna biograafia autor Vsevolod Sahanev võis seda kirjeldust kuulda ainult Šmurlolt, siis võib öelda, et tegu on Šmurlo muljega Brücknerist: akuraatne, punktuaalne, kohusetundlik, põhjalik. Sama mulje jätsid Šmurlole ka Brückneri teosed.

Lisaks sellele isiklikul kogemusel rajanevale lugupidamisele võib täheldada ka nende – Šmurlo puhul küll ajaliselt hilisemate – uurimissuundade lähedust: Venemaa euroopastumise teemat 17.–18.

⁸ Kaasani ülikool töötas juba 1884. aasta Vene ülikoolide põhikirja alusel, Tartu ülikoolis kehtis aga oma 1865. aasta põhikiri, mille kohaselt professorite palk olid madalam.

⁹ Rosenberg, 47.

¹⁰ Саханев, Евгений Францевич Шмурло ..., 43.

¹¹ Tartu Ülikooli *Album Academicum* nr 9741. Pokrovski, Paul, a. Orenburg, geb. 1. Juli 1849, rus. Spr. u Lit. 75–77, Cand.; erhielt 1876 die goldene Preis-Medaille.” (*Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat* (Dorpat, 1889), 707).

¹² Саханев, Евгений Францевич Шмурло ..., 28.

¹³ Саханев, Евгений Францевич Шмурло ..., 43.

sajandil, mis professor Tiit Rosenbergi hinnangul oli Brückneri erihuvi,¹⁴ käsitles ka Šmurlo oma Peeter Suure ajastule pühendatud töödes ja just huvist selle vastu kasvasid välja ka tema Vene-Itaalia suhete uuringud.¹⁵

5. septembril 1891. aastal alustas vastne Vene ajaloo professor Šmurlo aulas oma sissejuhatavat loengut Vene ajaloo ja üldajaloo suhetest oma eelkäija teaduslike teenete iseloomustamisega eelnimetatud biograafias ära toodud vaimus, sealjuures koonerdamata kiidusõnadega, mis avaldas auditooriumile kõige paremat muljet ja millega professor Šmurlo võitis saksa kuulajaskonna poolehoidu.¹⁶ Nii positsioneeris Šmurlo end siis veel põhiliselt saksakeelses ülikoolis. Siinjuures peaks ka lisama, et see ei olnud ainult konjunktuurne samm, kõrgelt hindas ta oma eelkäija teaduslikku panust ka hiljem 1897. aastal Peterburis avaldatud professor Brückneri nekroloogis.¹⁷

Professor Jevgeni Šmurlo jätkuvalt reformitavas Tartu ülikoolis

1890. aastad olid Vene ühiskonnas poliitiliste käärimiste aeg, mil ühiskond jagunes leeridesse: parempoolsed valitsuse poolehoidjad ja vasakpoolsed liberaalid, kes moodustasid teatava opositsiooni. Samasugune diferentseerumine parempoolseteks ja vasakpoolseteks toimus ka ülikooli akadeemilistes ringkondades.¹⁸ Šmurlo, nagu kinnitavad kõik kaasaegsed,¹⁹ kuulus liberaalselt meelestatute hulka. Ta on ise seda meenutades öelnud: „Häda oli selles, et need „vasakpoolsed” – olid tõelised teaduslikud suurused, aga teised /.../ olid kirglikud venestajad, kuid teadust edasi ei viinud.”²⁰ Arusaadav,

¹⁴ Rosenberg, 52.

¹⁵ Ljudmila Dubjeva, „Põhjasõja, selle põhjuste, eeloo ning järelmõjude käsitlemisest Tartu ülikoolis XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses töötanud ajaloolaste töödes”, *Tartu Ülikool ja Põhjasõda. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi*, XXXIX (Tartu, 2011), 166–169; Л. В. Дубьева, „Евгений Францевич Шмурло – профессор Тартуского (Дерптского/Юрьевского) университета в 1891–1903 гг.”, 117, 121.

¹⁶ Саханев, Евгений Францевич Шмурло ..., 43.

¹⁷ Е. Ф. Шмурло. А. Г. Брикнер (некролог) (СПб., 1897).

¹⁸ Саханев, 44.

¹⁹ *Ibid.*, 44. Vt ka: В. Э. Грабарь, „Четверть века в Тартуском (Дерптском, Юрьевском) университете”, *Труды историко-филологического факультета. Ученые записки Тартуского государственного университета*, вып. 35 (Таллин, 1954), 63.

²⁰ Tsitaat teosest: Саханев, Евгений Францевич Шмурло..., 43–44.

et selles situatsioonis erapooletuks jääda polnud kerge. Suhteliselt erapooletuna suutis end hoida näiteks riigiõiguse kateedri professor, Moskva ülikooli kasvandik Aleksandr Nikitič Filippov (1853–1927). Töötades aastail 1892–1903 Tartus, uuris ta kõrgemate riigiorganite 1730. aastate ajalugu, publitseeris Vene õigusajaloo allikaid, oli prorektor ja rektor. 1903. aastal siirdus ta Moskva ülikooli. Jagades küll pigem liberaalsete ringkondade vaateid, ei soovinud ta siduda end kellegi poolehoiuga. Saksa professor jäi sellest vastasseisust enamjaolt kõrvale, kuid toetas tavaliselt pigem liberaale.²¹

Hea näide maailmavaadete lahknevusest oli vaidlus, mis arenes kirjanik Lev Tolstoi (1828–1910) Tartu ülikooli audoktoriks nimetamise ümber. Kui 1902. aastal tähistati pidulikult 100 aasta möödumist keiserliku ülikooli tegevuse algusest, nimetati sel puhul ka uued audoktorid, ja teiste hulgas sai audoktoriks Lev Tolstoi.²² Varem, võimalike kandidaatide esitamise ajal oli ajaloo-keeleteaduskonnas mõte Tolstoi audoktoriks valimisest tekitanud parempoolsete seas tõsist vastuseisu.²³ Professor Šmurlo haaras initsiatiivi ja tegi ametliku ettepaneku, põhjendades seda Tolstoi teenetega ilukirjanduses ja jättes kõrvale usulis-filosoofilised vaated, mis parempoolsete jaoks olid vastvõetamatud. See ettepanek läks teaduskonnas vaatamata vastuseisule läbi. Ülikooli nõukogus olid vaidlused suuremad, kuid just saksa professorite toel läks ettepanek läbi ka ülikooli nõukogus.

Professor Šmurlo järglane Vene ajaloo õppetoolil aastatel 1905–1918 Ivan Ivanovič Lappo (1869–1944) on samuti rõhutanud, et Šmurlo püüdis alati temale omase delikaatsuse ja austusega kolleegide veendumuste vastu siluda teaduskonna ja nõukogu liikmete vahelisi vastuolusid, jäämaks puhtalt akadeemilisele pinnale.²⁴

Šmurlo tõised ja kollegiaalsed suhted saksa professoritega leiavad kinnitust muu hulgas tema 21. aprilli 1895 kirjas professor Richard Hausmannile.²⁵ Kirjast selgub, et kolleegid arutasid ja analüüsisid

²¹ Саханев, Евгений Францевич Шмурло ..., 44.

²² *Tartu ülikooli ajalugu. II kd (1798–1918)*, koost K. Siilivask (Tallinn: Valgus, 1982), 289.

²³ Саханев, Евгений Францевич Шмурло ..., 44–45.

²⁴ Иван Лапко, „Памяти Б. А. Евреина, А. А. Кизеветтера и Е. Ф. Шмурло”, *Записки Русского исторического общества в Праге. Кн. 3. Прага Чешская* (Нарва, 1937), 24.

²⁵ TÜR KHO, F 31, s 31.

põhjalikult dokumentide publikatsioonide Vene-Itaalia suhete kohta. Kiri on kirjutatud saksa keeles, kuid muu hulgas arutatakse ka ühe Vene-Itaalia suhete kohta käiva ajalooallika venekeelse publikatsiooni v e n e keelt.

Ka professor Šmurlo rohkearvulised, autori pühendustega publikatsioonid, mis on kingitud professor Richard Hausmannile ja mida säilitatakse Tartu Ülikooli raamatukogus professor Richard Hausmanni memoriaalkogus, kinnitavad nende omavahelisi tiheidaid suhteid. Loomulikult polnud kõik pingevaba. Oma hilisemates märkmetes, mis on säilinud Šmurlo isikufondis Vene Föderatsiooni riigiarhiivis Moskvast (kuhu viidi Prahast välisvene arhiiv), kirjeldab ta oma suhteid sakslastega Tartus järgmiselt: „Kuigi ma sugugi ei suhtunud sakslastesse kui „venestaja”, ja nad nägid seda ja ka hindasid seda kõrgelt, oli saksa ideaalide ja minu rahvuslike vaadete vahel teatav vahesein. Ühist meie vahel ei olnud, kuigi ma ei kuulunud nende vene professorite hulka, kes viisid läbi „venestuse”.²⁶

Reformieelses ülikoolis oli üks saksa professuuri suhtlemise vorme nn *Docenten-abend*, kus käidi koos oma vabast ajast. Reformijärgses ülikoolis tekkis ka vene *Docenten-abend*, kus regulaarselt käidi koos ja vesteldi teadus- ja kirjandusuudistest.²⁷ Ka professor Šmurlo leidis endale mõttekaaslasi vene *Docenten-abend*ist osavõtjate hulgast. Šmurlo osalust selles vene liberaalse professuuri suhtlemisvormis kinnitab üks Tartu ülikooli professorite grupifoto (dateeritakse 1902–1903), kus teiste hulgas näeme ka Šmurlot.²⁸ Sellel fotol on tsiviilõiguse professor Vassili Netšajev ja proua A. Netšajeva, geoloogiaproffessor Nikolai Andrussov ja proua N. Andrussova (sündinud Schliemann, kuulsa arheoloogi tütar), astronoomiaproffessor Grigori Levitski ja proua Z. Levitskaja; hilisem akadeemik, botaanikaproffessor Nikolai Kuznetsov; hilisem akadeemik, geoloogiaproffessor Franz Loewinson-Lessing; hilisem akadeemik, zooloogiaproffessor Aleksei Severtsov; Rooma õiguse professor Jevgeni Passek, rahvusvahelise õiguse professor Vladimir Grabar, Vene õiguse ajaloo professor

²⁶ Vene Föderatsiooni riigiarhiiv (ГАРФ), 5965-1-8, l. 24-25.

²⁷ Е. В. Петухов, *Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет его существования (1802–1902)*. Т. 2: в последний период своего существования (1865–1902) (СПб., 1906), 179–180.

²⁸ TÜR KHO, Fo 3108D.

Mihhail Djakonov jt. Neist eriline sõprus sidus Šmurlot viimasega, Vene õiguse ajaloo professori Mihhail Aleksandrovič Djakonoviga (1855–1919, Tartu ülikoolis 1889–1905), kes oli samuti Peterburi ülikooli vilistlane. Tihedad sõprussuhted olid tekkinud juba Peterburi ülikooli ajalooringis (*Кружок русских историков*), kus mõlemad osalesid.²⁹ 1905. aastal valiti Djakonov Venemaa teaduste akadeemia adjunktiks ja ta suundus Tartust Peterburi, kus ta töötas algul Peterburi polütehnilises instituudis Vene õiguse ajaloo professorina, alates 1907. aastast aga Peterburi ülikoolis, kus ta valiti 1912. aastal Venemaa teaduste akadeemia akadeemikuks.

Šmurlo 1937. aastal ilmunud biograafias märgitakse ka, et ta parempoolselt meelestatud kolleegid koondusid 1897. aastal asutatud Õpetatud Kirjandusliku Seltsi ümber ja avaldasid Õpetatud Kirjandusliku Seltsi kogumikke („Сборник Учено-литературного общества при императорском Юрьевском университете”, ilmus 1898–1918), liberaalsete vaadetega ülikooli liikmed koondusid aga ülikooli toimetiste ümber ja avaldasid oma töid ülikooli toimetistes („Ученые записки Императорского Юрьевского университета. Acta et commentationes Imp. Universitatis Jurievensis (olim Dorpatensis)”, mis ilmusid 1893. aastast.³⁰ Selline vahetegemine võis kehtida just Šmurlo ajal, kes oli aastatel 1896–1900 viimati nimeetatud väljaande toimetaja,³¹ hiljem ilmunud toimetiste vihikute sisu näitab, et neis avaldasid oma teadustöid siiski kõik ülikooli õppejõud maailmavaatest olenemata, ka parempoolsed.

Professor Šmurlo peamise õppeaine, Vene ajaloo loengute keele vahetust ei toimunudki, Vene ajaloo loengud jäid venekeelseks, muutus vaid seminari keel. 1891. aasta sügissemestril kuulas teda 14 inimest, kellest üheksa olid kuulanud ka sama aasta kevadsemestril professor Brücknerit, nii et kursus läks uuele professorile üle sujuvalt.³² Küll aga muutus pikapeale kuulajaskond. 1890. aastad olid ajaloo-keeleteaduskonna madalseisu aeg – üliõpilaste arv kippus üldiselt jääma alla poolesaja, näiteks 1896. aastal oli teaduskonnas

²⁹ Брачев, Дворниченко, 65.

³⁰ Саханев, Евгений Францевич Шмурло ..., 44.

³¹ Петухов, 179.

³² Дубьева, Евгений Францевич Шмурло ..., 108.

ainult 33 üliõpilast.³³ Pöörde tõi vaimulike seminaride kasvandike lubamine ülikooli (1897), kuid alles 1900. aastast hakkas üliõpilaste arv ületama sadat. Seega ei ole midagi imestada, kui nimekirjade järgi kuulub professor Šmurlo loenguid 1890. aastate esimesel poolel 10–20 üliõpilast, tema viimasel Tartu aastal (1903) aga 66.³⁴ Kusjuures üliõpilasnimekirjade järgi võib näha ka, kuidas muutus auditooriumi rahvuslik koosseis. 1890. aastate esimesel poolel olid seal peamiselt saksa nimed (kaks eesti, mõni saksapärase nimi võis kuuluda ka eestlasele, kaks-kolm vene nime). Alates 1897. aastast, mil lubati I järgu vaimulike seminaride vilistlaste vastuvõtt ülikooli,³⁵ mitmekesisus professor Šmurlo auditooriumi rahvuslik koosseis oluliselt ja loengukuulajate seas hakkasid domineerima vene nimed.

Aastatel 1895–1900 oli professor Šmurlo ülikooli raamatukogu direktor. Tunnetanud professorina üliõpilaskonna rahvusliku koosseisu muutumist, esines ta raamatukogu direktorina niisuguste algatustega, mis protsessile operatiivselt reageerisid ja oma otstarbekusega üllatavalt pikaealiseks osutusid. Nimelt asutati just Šmurlo initsiatiivil üliõpilasraamatukogu – tulevane seminarka.³⁶ Kui selgus, et venekeelsete praktikumide jaoks – seni olid Brückneril need olnud saksakeelsed – ei ole ülikooli raamatukogus piisavalt kirjandust, tegi ta 5. oktoobril 1898 ettepaneku asutada raamatukogu juurde spetsiaalne õppetöö vajadusi silmas pidav Vene ajaloo osakond, mida üliõpilased saaksid kasutada professori juhendamisel. Šmurlo selgitas, et kehtivad eksamite ja arvestuste nõuded näevad ette praktikumide sooritamist, mis ajaloo-osakonna üliõpilaste puhul võiks seisneda algallikate lugemises. Põhikogust on neid kas puudumise või eksemplaride vähesuse tõttu raske kätte saada ja see takistab üliõpilaste süstemaatilist ning järjepidevat tööd. Piiratud rahalised võimalused ei luba aga üliõpilastel endale vajalikke raamatuid soetada. Seega, taoline üliõpilasraamatukogu võiks osutada suurt abi õppetööle. Ajaloo-keeleteaduskonna nõukogu toetas 4. novembril

³³ *Tartu ülikooli ajalugu. II kd (1798–1918)*, koost. K. Siilivask (Tallinn: Valgus, 1982), 396.

³⁴ Дубьева, Евгений Францевич Шмурло ..., 110.

³⁵ *Tartu ülikooli ajalugu. II kd (1798–1918)*, koost. K. Siilivask (Tallinn: Valgus, 1982), 278–279.

³⁶ Ljudmila Dubjeva, „Tartu Ülikooli Ajaloo-Keeleteaduskonna üliõpilasraamatukogu aastail 1899–1919”, *Kleio. Ajaloo Ajakiri*. Nr 4 (22) (1997), 23–26.

1898 seda ettepanekut. Üliõpilasraamatukogu rajamiseks otsustati moodustada komisjon (professorid Jevgeni Petuhhov, Jevgeni Šmurlo, Anton Jassinski ja Aleksandr Nikitski), raamatukogu aga luua nelja osakonnaga: vene ajalugu, keskaja ajalugu, vene filoloogia ja klassikaline filoloogia. 30. novembril 1898 esitas ajaloo-keelteaduskonna nõukogu komisjoni poolt ette valmistatud palve ülikooli valitsusele. See rahuldati 1. mail 1899 ja üliõpilasraamatukogu oligi asutatud. Algatus osutus elujõuliseks ja elas üle mitu riigikorda: 1919. aastast oli see filosoofiateaduskonna seminar, lõpuks kandis nime humanitaarraamatukogu, säilitades kõnekeeles seminarka nime. Seminarka oli viimast päeva avatud 27. detsembril 2005. Humanitaarraamatukogu suleti ülikooli raamatukoguvõrgu ümberkorraldamise tõttu ja kogud viidi üle ülikooli raamatukogu peakogusse. Seega teenis see J. Šmurlo initsiatiivil loodud asutus ülikooli 106 aastat ja aitas kasvatada mitu humanitaaride põlvkonda, kes mäletavad seminarkat tänuga.

Veel üks professor Šmurlo algatus raamatukogu direktori kohal oli ajendatud õppekeele muutmisest ülikoolis: raamatukogu komisjoni istungil 19. septembri 1898 märkis ta, et raamatukogu süstemaatilise kataloogi kasutamise peaks üliõpilastele, kelle saksa keele oskus on puudulik, tegema mugavamaks, mille peale komisjon otsustas, et saksakeelse kataloogi „võtme” – brošüüri kataloogisüsteemiga³⁷ – peaks tõlkima vene keelde.³⁸ See tõlge ilmus 1900. aastal,³⁹ ja kuna ta juba sisaldas selleks ajaks süstemaatilises kataloogis tehtud täiendusi (kataloogi edasiarendus peatati aga Esimese maailmasõja päevil), on see võti tänini vana süstemaatilise kaartkataloogi kasutamist hõlbustav juhend.

Teadustöö viis aga professor Šmurlo Tartu probleemidest kaugemale. Vene ajaloo historiograafia teemaatikalt läks ta üle Peeter Suure ajastu ning Venemaa ja Euroopa laienevate sidemete uurimisele, vaadeldes Venemaa ja Lääne-Euroopa poliitilisi ja kultuurikontakte laiemas ajaraamis (hõlmates ka 16.–17. saj). See üleminek algas

³⁷ Schlüssel zum systematischen Catalog der Dorpater Universitäts-Bibliothek (Dorpat, 1873).

³⁸ Дубьева, Евгений Францевич Шмурло ..., 114.

³⁹ Ключ к систематическому каталогу Библиотеки Императорского Юрьевского университета. (Юрьев, 1900).

veel tema elu Peterburi perioodil, kinnistus ja süvenes aga Tartus. Šmurlo teaduslikud uurimused tuginesid tööle nii Venemaa kui ka välismaa arhiivides, mida ta pidevalt külastas. Seadnud eesmärgiks selgitada välja katoliikliku Euroopa mõju osatähtsuse Peeter Suure reformides (enne teda oli vaadeldud peamiselt suhteid protestantlike maadega), tegi ta oma teadlaskarjääri peamise avastuse – ta avastas Vene ajaloo jaoks Itaalia arhiivid ning publitseeris ja tõi teaduskäibesse sealt pärinevaid dokumente. Ei ole sugugi võimatu, et just soov distantseeruda Tartu probleemidest suunas teda selle Tartust kaugel problemaatika juurde, soodustades seega ka teaduslikku produktiivsust. Šmurlo tööde bibliograafia, mis avaldati 1937. aastal Prahast, näitab, et tema sulest ilmus ajavahemikul 1892–1903 – 91, aastatel 1904–1924 – 34, ja pärast 1924. aastat – 85 nimetust.⁴⁰ Eri aastate publikatsioonid on mõistagi erineva mahu ja tähtsusega, kuid siiski tuleb Tartu-perioodi lugeda väga produktiivseks. Just siis tehtud avastused Venemaa suhete alal Itaalia ja teiste katoliiklike maadega tagasid teenitud tunnustuse, mis väljendus tema valimises 1903. aastal Peterburi teaduste akadeemia õpetatud kirjasaatjaks asukohaga Roomas ja samuti tema valimises Peterburi teaduste akadeemia kirjavahetajaliikmeks 1911. aastal. Šmurlo töötas Roomas 1924. aastani ja elas aastail 1924–1934 Prahast paguluses, kus oli Vene ajalooseltsi asutajaid ja selle esimene esimees. Oma Tartu-aastaid ta ei unustanud ja veel 1920. aastatel saatis Prahast oma publikatsioone Tartu ülikooli raamatukogule.⁴¹

Professor Šmurlo oli ajaloo õppetoolide professoritest esimene, kes tuli Tartu ülikooli 19. sajandi lõpu ülikoolireformi käigus. Tema teadlaskarjääri järjekordne etapp – üleminek eradotsentuurilt professorile – langes kokku professuuri võimaluse avanemisega Tartu ülikoolis, kus kavandatava õppekeele vahetuse tõttu olid vene emakeelega kandidaadid väga nõutavad. Teda kutsuti ülikooli, kus reform juba käis, ja ta pidi muutustega kaasas käima. Oma isikuumaduste tõttu oskas ta valida tasakaalustatud positsiooni ja leida

⁴⁰ В. В. Саханев, „Библиография печатных работ Евгения Францевича Шмурло”, *Записки Русского исторического общества в Праге. Кн. 3. Прага Чешская* (Нарва, 1937), 137–161.

⁴¹ Friedrich Puksov, „Ülikooli Raamatukogu”, *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*. E. V. Tartu Ülikooli toimetised. C. 10 (Tartu, 1929), 315.

ühise keele kolleegidega erinevatest leeridest, püsites akadeemilisel pinnal. Õppejõuna pidi ta kohanduma üliõpilasauditooriumi koosseisu muutuste ja arvulise kasvuga. Ülikooli raamatukogu direktorina suutis ta luua uusi struktuure ja võimalusi (seminarka), mis tänu oma läbimõeldusele ja otstarbekusele kestsid 21. sajandini välja.

Ljudmila Dubjeva, *PhD*, on Tartu Ülikooli kirikuloo teadur, ülikooli ajaloo uurija.

A Professor during the Change of the Language of Instruction: J. F. Shmurlo at the University of Tartu in 1891–1903

LJUDMILA DUBJEVA
University of Tartu Library

In the context of the late 19th century university reform and the transition from German-medium instruction to Russian-medium instruction (officially in 1893) the lecturing staff at the University of Tartu was gradually replaced. The lecturers at the faculty of history and linguistics chair of history were gradually replaced within ten years, and the chair adopted Russian-medium instruction; as of 1891 Aleksander Brückner, Professor of Russian history, was replaced with Professor Yevgeni Shmurlo (1853–1934, in Tartu 1891–1903); Richard Hausmann, Professor of general history (Middle Ages), with Professor Anton Jassinski (1864–1933, in Tartu 1896–1911) in 1896; and Professor of general history (Modern age) Otto Waltz with Professor Pavel Ardashev (1865–1924, in Tartu 1901–1903) as late as in 1901.

Before coming to Tartu, Shmurlo had been a private associate professor at the University of St Petersburg, focusing mainly on the age of Peter I in his lectures, while he also taught at the women's courses at St Petersburg. In the years 1891–1895 he was a Professor Extraordinarius and in 1895–1903 the replacement of a Professor in Ordi-